

І. І. Несен

КОМПЛЕКСНЕ ЕТНОГРАФІЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПІВНІЧНОЇ ЖИТОМИРЩИНИ: ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ (за матеріалами середини XIX — XX ст.)

У статті автор досліджує проблему комплексного етнографічного вивчення північної Житомирщини вітчизняною наукою від середини XIX ст. до сьогодні. Означена територія постійно приваблює до себе багатьох дослідників, оскільки саме житомирське Полісся у різних галузях народної культури тривалий час зберігало найдавніші традиції та знання. Розглядаючи у цьому зв'язку здобутки і перспективи, автор накреслює можливі шляхи вирішення нерозв'язаних на сьогодні питань.

Ключові слова: північна Житомирщина, етнографічне вивчення, традиційні галузі, будівництво, деревообробництво, бортництво, ткацтво, вбрання, харчування, поховальні обряди.

Українське Полісся — історико-етнографічний регіон, з яким пов'язують найбільш давні риси, збережені у народному побуті XIX—XX ст. Саме тому від моменту становлення вітчизняної етнології цю територію у різних аспектах досліджували як окремі науковці, так і наукові колективи. Тривалі регіональні дослідження поступово засвідчили, що Українське Полісся в етнографічному відношенні поділяється на підрегіони. Таке районування проводилося у контексті загального історико-етнографічного поділу українських теренів. На жаль, після тривалого студіювання зазначеної проблеми, дослідники продовжують твердити, що через довільне трактування вживаних термінів і назв типу — «історико-етнографічна область», «історико-етнографічна зона», «регіон / підрегіон», «район / підрайон» — усі схеми сучасних історико-етнографічних районувань є умовними і робочими [Глушко, 2000, с. 179—214].

У новітніх етнологічних виданнях науковці продовжують членувати Полісся на два основні підрегіони — Лівобережне і Правобережне

© І. І. НЕСЕН, 2017

[Кирчів, 2004, с. 61]. У кінці XX ст. Правобережне Полісся у свою чергу ділили на Центральне і Західне [Полесьє, 1988, с. 39—40]. На початку XXI ст. назва «центральне» практично зникла з наукового обігу, а натомість з'явилося «середнє». Отже сьогодні вітчизняна етнологія виділяє на теренах Українського Полісся щонайменше три частини: східну (чернігівську), середню (локалізовану між Дніпром і Горинню) і західну (рівненсько-волинську). Ядром Середнього Полісся є північна Житомирщина. Саме тут численними збирачами у різні історичні періоди було зафіксовано найбільшу кількість найоригінальніших сюжетів і найдавніших традиційних знань. Чимало з них до нашого часу дійшли в архівних рукописних матеріалах численних науково-пошукових експедицій. Особливо важливими серед них стали: польові дослідження Василя Кравченка, здійснені в кінці XIX ст. як члена Товариства дослідників Волині, а пізніше, упродовж 1920-х рр. — як працівника ВУАН; багаторічні поліські етнолінгвістичні експедиції (1974—1981 рр.) Інституту слов'янознавства РАН під керівництвом Микити Толстого; пошукова діяльність Національного музею народної архітектури та побуту України; робота Історико-культурної експедиції МНС України, яка, розпочавшись від середини 1990-х рр., ведеться до сьогодні.

Численні галузі народного побуту Полісся досить довго поділяли на матеріальну і духовну культуру. Такий поділ не раз піддавався справедливій критиці, оскільки будь-який етнографічний предмет у традиційній культурі поєднував ознаки утилітарні, естетичні й ідеологічні. Тривале етнографічне дослідження Полісся неспростовно засвідчило стійку збереженість тут оригінальних локальних традицій, що склали-

ся у народній архітектурі, заняттях, промислах і ремеслах, вбранні, харчуванні, родинній і календарній обрядовості, пісенному фольклорі тощо. Кожна зі згаданих галузей упродовж тривалого студіювання отримала своїх дослідників. У кінці ХХ ст. з'явилися колективні науково-аналітичні праці, які вивчали історичний й етнографічний розвиток Українського Полісся комплексно [Полесьє, 1988; Общественный, 1988]. Однак, з погляду етноареального вивчення окремих поліських підрегіонів ці праці залишили чимало фактологічних лакун і прогалин. У подальшому до вирішення цих завдань впритул підійшли українські науковці з різних дослідницьких та музейних закладів, які тривалий час були учасниками Історико-культурної експедиції МНС України і обстежували терени Середнього Полісся за основними етнографічними напрямками. Науковим наслідком цих досліджень стало видання кількох колективних збірників, які значно розширили фактологічну базу і наукові знання про етнографію цього підрегіону [Полісся України, 1997; 1999; 2003].

Завдяки розширенню підходів і методів етнологічних регіональних досліджень у різних галузях народного побуту були виокремлені деякі не лише регіональні, а й субрегіональні і локальні риси. При цьому ареальні дослідження в етнології як складова порівняльно-історичного методу на сьогодні остаточно не виконали усіх аналітичних завдань. По-перше, у комплексі побутової культури Житомирського Полісся середини ХІХ—ХХ ст. далеко не всі галузі вивчені рівноцінно. По-друге на сьогодні виділені не всі локальні особливості, поширені у кожному з місцевих занять. Важливим у цьому контексті є кількісний аналіз встановлених явищ. По-третє, для етнографічного студіювання невеликого підрегіону може бути змінена власне структура побутового комплексу. У ній можуть з'явитися додаткові місцеві явища і поняття. Прикладом може слугувати комплексне дослідження особливостей життя і побуту «околичної» шляхти, яка здавна проживає на півночі Житомирщини, здійснене упродовж 1970—2000-х рр. науковцями київського скансену і створення тут відповідного садибного комплексу [Несен, 2004а; 2004б; 2005; 2008а; 2009а; 2009б]. Згаданий проект вніс суттєві доповнення у відомості про цю соціальну верству у підрегіоні і став першим комплексним дослідженням її побуту.

Тому у контексті ареального дослідження народної культури північної Житомирщини вже давно наспіла потреба звести польові дані і результати досліджень за різними темами способом структурно-ареального картографування різних явищ і типів культури.

Сьогодні також час поставити більш складне наукове завдання — порівняти результати досліджень північної Житомирщини не лише етнологів, а й етнолінгвістів, археологів. Адже

метод комплексного дослідження може бути застосований для роботи на одній території представників різних наук. Такий міждисциплінарний підхід дозволить виявити кореляції у підрегіональних моделях традиційно-побутової культури на різних етапах історичного розвитку. Археологічний речовий матеріал й етнографічні та етнолінгвістичні тексти можуть несподівано доповнити один одного, створити підґрунтя для здійснення наукових реконструкцій.

Метою ж цієї статті є аналіз попередньо встановлених вітчизняною наукою комплексу рис, які визначають своєрідність культурного обличчя Житомирського Полісся у середині ХІХ — ХХ ст.

Насамперед згадаємо, що з—поміж традиційних чоловічих занять Середнього Полісся найдавнішими і базовими були деревообробництво, металообробка і бджільництво. Серед жіночих — ключове місце посідало ткацтво. При цьому серед різних деревообробних галузей своєю розвинутістю і масовим побутованям яскраво вирізняється найдавніша з них — довбання. Століттями воно розвивалося на глибинних місцевих знаннях про властивості різних порід дерева та їх відповідність різним харчовим продуктам. Довбання разом із бондарством у північній Житомирщині практично цілкомито забезпечувало потреби селянських родин у різноманітному асортименті дерев'яного посуду, в той час як в інших регіонах України ключове значення вже мав посуд гончарний.

Металообробка в житомирському Поліссі ґрунтувалась насамперед на значних покладах місцевих руд, давніх традиціях добування залізної руди і її обробки. Не дивно, що термін «рудня» зберігся тут як місцевий топонім. Металообробництво відповідно стимулювало особливий розвиток у краї сільництва.

Нарешті місцеве бджільництво і його продукти (мед і віск) були невід'ємною частиною життя поліщуків від колиски до могили [Полесьє, 1988, с. 164]. Тут воно розвивалося у формах лісового і присадибного колодного бортництва, які зазвичай співіснували. Ця галузь досліджувалася вітчизняними етнологами особливо плідно упродовж всього ХХ ст. від окремих публікацій різних польових матеріалів до узагальнюючих аналітичних статей, серед яких згадаємо декілька найбільш фактологічних [Ковалев, 1916; Скуратівський, 2000; Несен, 2012]. При цьому у місцевому пасічництві досліджувалися головні виробничі сфери — виготовлення вуликів, інструментарій, система утримання і догляду, пасічні родинні і календарні обряди; звичаєве право. Аналіз значної кількості польових матеріалів засвідчив, що традиції бджільництва житомирського Полісся мають переважно регіональну типологію. При цьому саме у середовищі бджолярів північної Житомирщини збереглася найбільша кількість реліктових знань — практичних і світоглядних.

Головним, й одним із найдавніших, жіночим домашнім заняттям підregionу, було ткацтво. Поліське ткацтво як окрема наукова проблема звернуло на себе увагу українських етнологів вже в другій половині ХХ ст. З-поміж багатьох його дослідників насамперед виокремимо львівських науковців: Олександрю Нестер, яка ще у 1980-і рр. захистила дисертацію на здобуття ступеня кандидата наук за темою «Народне ткацтво Правобережного Полісся» [Нестер, 1983; 1984; Полесьє, 1988, с. 185—200] і Людмилу Булгакову, яка тривалий час студіювала цю ж проблему як учасниця Історико-культурної експедиції МНС України [Полісся України, 1997, с. 329—340; 2003, с. 231—241].

Ткацтво житомирського Полісся побутувало як традиційне, масово поширене і ґрунтувалося переважно на застосуванні лляної і вовняної сировини і частково на коноплях. Внаслідок студіювання згаданої теми було ретельно проаналізовано асортимент тканих виробів, які утворюють дві основні групи — хатні тканини і предмети одягу. Виявлено загальнополіську типологію житомирських тканин. Водночас були виявлені і деякі суто місцеві явища — а саме «закладні» тканини, виготовлення яких було поширене переважно у середовищі так званої «околичної» шляхти [Полісся України, 2003, с. 231—241]. Водночас «закладне» ткацтво було органічною частиною місцевого костюму.

Натомість недостатньо вивченими залишилися технології виготовлення тканин, їх ареальна локалізація у підregionі, термінологія. Поглиблення наукової бази сьогодні також потребують питання класифікації орнаментальних мотивів, поширених у місцевому ткацтві, номенклатура ткацьких мір і знарядь праці; міфологічні сюжети про ткацтво тощо.

Згадавши коротко провідні допоміжні галузі північної Житомирщини і, зважаючи на широту піднятої проблеми, у пропонованій статті зосередимо увагу на дослідженні галузей, які були основою традиційної культурно-господарської системи забезпечення людських потреб, а саме — **будівництві, одязі, харчуванні і похованні**. Вони були і залишаються об'єктами дослідження як етнології, так й етнолінгвістики.

В українській етнології проблеми **дослідження традиційного житла** завжди корелювалися з вивченням принципів формування садибного комплексу й особливостей структурних організацій поселень. У цьому контексті поліські поселення, залежно від підregionальної локалізації, були віднесені науковцями до першої зони, яка охоплювала північну і західну частини України, і де поселення виникли внаслідок народної колонізації [Українці, 1959, с. 291]. Давнім типом тут був визнаний замкнутий варіант садиби, а найпоширенішим у regionі — відкритий двір [Козакевич, 1959, с. 13—15]. Як найдавніший варіант садибного

комплексу було виділене поняття «дворище» [Українці, 1959, с. 294]. Така класифікація виникла ще у середині ХХ ст.

У 1960-і рр. непересічний внесок у вивчення поліської народної архітектури здійснив Стефан Таранушенко. Спираючись на власні польові дослідження і наукові висновки своїх попередників, він виділив Житомирське Полісся як найдавніший, за будівельними традиціями, підregion, який до кінця ХХ ст. зберіг історичну пам'ять про різні реліктові будівельні явища, зокрема про локально поширені варіанти конструкції дахів — на сволоках, врубаних у фронти, на сохах і на стовпцях [Таранушенко, 1969, с. 18]. При цьому найдавнішим покрівельним тут матеріалом була визнана колота дошка. Крім житла С. Таранушенко дослідив особливості господарських будівель Українського Полісся, виділивши серед них окремі підregionальні варіанти [Таранушенко, 1968].

У 1970—1990-і проблему поліської архітектури найбільш результативно і системно досліджували два науковці-музейники — Архип Данилюк і Сергій Верговський. Перший у розвитку поліського житла зокрема виділив два історичні етапи — більш ранні однокамерні, криті колотою дошкою житла і білені глиною під солом'яним дахом пізніші трикамерні. Науковець також наголосив на взаємозалежності між формою даху, покрівельною технікою і матеріалом, виділивши північ Житомирської області, як територію поширення покриття колотою дошкою [Данилюк, 1996, с. 98, 104]. Спираючись на науковий доробок своїх попередників, дослідник продовжив вивчення замкнених дворів на Поліссі [Данилюк, 1975]. У питанні дослідження особливостей виконання техніки зрубу Житомирське Полісся також було визнане ядром території, де застосовували соснові кругляки, у яких випуски вінців затісувалися у формі шестигутника [Приходько, 1970, с. 50].

Для згаданого вище С. Верговського дослідження архітектури Полісся стало справою всього його професійного життя. Окрім величезної кількості фактичних польових матеріалів і низки аналітичних статей, він став творцем архітектурної частини експозиції «Полісся» відомого на весь світ Київського скансену [Верговський, 1979]. З погляду дослідження народної архітектури північної Житомирщини особливо цінними є його експедиційні матеріали, що стали частиною музейного архіву. Ці записи, а також оригінальні будівлі з житомирського Полісся наочно засвідчують і доповнюють усі попередні напрацювання теоретичної науки.

Кінець 1990-х і наступні 2000-і рр. стали часом наукового студіювання середньополіської архітектури ще одним талановитим науковцем — Романом Радовичем. У своїх статтях, написаних на власних польових матеріалах, він спрямував проблему дослідження поліського житла на нові і вкрай важливі питання, а

само: особливості підготовки будівельного матеріалу, технічних і прийомів і технологічних особливостей. Аналізуючи виявлені реліктові пам'ятки, Р. Радович виявив два типи накотного даху, з'ясовував особливості пропорцій поліського житла, типологічні особливості зрубу, будівельний інструментарій тощо [Полісся України, 1997, с. 87—116; 2003, с. 83—94]. У такий спосіб дослідник вніс чимало суттєвих уточнень у вже відомі факти, ввів до наукового обігу нову будівельну термінологію, поставив питання про можливість картографування типів поліського житла. Цьому без сумніву також сприяють важливі етнолінгвістичні проекти знаного у своїй галузі авторитета — Миколи Никончука, який зібрав і проаналізував будівельні терміни у спеціальному виданні [Никончук, 1990].

Саме на межі 1990—2000-х рр. особливо плідно досліджувалася як окрема наукова проблема будівельна обрядовість. У цьому плані північна Житомирщина щоразу відкривала науці чимало нових міфологічних сюжетів і вірувань. Серед них найважливішими є ритуали, що виконувалися при зведенні і заселенні житла. У їх структурі збереглася система давніх уявлень, елементи демонології, сакралізовані атрибути тощо. Помітний внесок у вивчення цієї теми на матеріалах Житомирського Полісся зробив львівський науковець Роман Сілецький [Полісся України, 1997, с. 117—124; 2003, с. 95—124].

У своїх статтях Р. Сілецький, аналізуючи найважливіші складові будівельного циклу, як то «закладщини», «вхідчини», виявив низку табу на їх проведення. Серед останніх насамперед виділимо високосний рік, постовий період, важкі дні тижня (понеділок, середа, п'ятниця), фази місячного циклу («молодик»). Окрему увагу науковець приділив обрядовому аспекту вибору деревини для зведення житла. При цьому у місцевих уявленнях про чисте і нечисте дерево він також виявив заборони на використання для житла окремих порід дерев (осику) або дерева з аномальним розвитком стовбура чи крони. Важливе місце серед будівельних обрядів займають також ритуали вибору місця під житло, ключове місце в яких мають худоба, вовна, хліб / сіль.

Окремі обряди житла автор пов'язує з домовиком. Це насамперед традиція тваринної жертви на покутньому куті, здійснювана під час «закладщин» і впускання до нової хати kota і півня у зв'язку зі «вхідчинами».

Р. Сілецький також окремо студіював ключові ритуальні будівельні атрибути. Особливу увагу приділив «вільцю» — гілці-символу завершення будівництва, що встановлювалася на гребені даху [Сілецький, 2003]. У його міфології він вбачає зв'язок із дохристиянськими уявленнями про потойбічний, власне підземний світ, із померлими родичами. Такі погля-

ди, на думку вченого, приховують індоарійські корені [Там само, с. 419].

Не менш важливою у студіюванні народної архітектури є проблема облаштування традиційного інтер'єру. Досліджуючи Житомирське Полісся на це свого часу звернув увагу ще В. Кравченко, зібравши й упорядкувавши відомості про такі реліктові його складові як освітлювальні пристрої курного або напівкурного житла в осінньо-зимовий час [Кравченко, 2009, с. 71]. Ці матеріали дали можливість музейникам у 1970—1980-і рр. виявити під час експедицій речові залишки таких конструкцій і нові дані про них [Данилюк, 1979].

Комплексно особливості облаштування хатнього інтер'єру правобережного Полісся свого часу дослідила Раїса Свирида, визначивши основний набір, типологію й особливості виготовлення меблів і деяких хатніх предметів [Свирида, 1979]. У своїй статті дослідниця значною мірою використала і проаналізувала польові матеріали з Житомирського Полісся. Пізніше тему облаштування поліського інтер'єру продовжили учасники вже згадуваної чорнобильської експедиції. При цьому студіювання теми отримало два напрямки — власне особливості організації хатнього інтер'єру і обрядовий статус його складових [Полісся України, 2003, с. 125—166].

Поліський **костюм** в українській етнології тривалий час вивчався у загальноукраїнському контексті. Системно й відокремлено він почав студіюватися у 1970—1980-і рр. Зокрема, у цей період дисертацію на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук на тему «Народний костюм Українського Полісся» захистила львівська дослідниця Галина Стельмашук [Стельмашук, 1980; 1982; 1983].

Вже у 2000 р. київською дослідницею Людмилою Пономар була захищена ще одна науково-дослідна робота «Народний одяг Західного Полісся кінця XIX — початку XX ст.». Вкрай важливим є те, що кінцевим етапом дослідження стало картографування проаналізованих матеріалів [Пономар, 2011].

Саме їх дослідження створили основу для подальших пошуків у підрегіоні. Л. Пономар насамперед було з'ясовані наступні питання:

- у місцевому народному одязі поєднані автотонні та іноетнічні риси.
- одяг Волинського, Рівненського і Житомирського Полісся утворює окремі типи, які протиставляються один одному і виділяє три основні типи поширення реалемних і номінативних явищ.
- найдавнішим із зафіксованих видів жіночого поясного одягу Житомирського Полісся є парна запаска.
- житомирські спідниці відрізняються від волинських і рівненських способами декорування і матеріалами.
- існують також відмінності у типах намиста.

— середньополіська лексема свита протиставлена західнополіській «серніга». При цьому довгополий верхній одяг північної Житомирщини має розширення нижньої частини силуету за рахунок зборок («заборів»), а не вставок-«клинів», як у Західному Поліссі.

Попри згадані ґрунтовні видання, зазначимо, що і сьогодні народний костюм Житомирщини до кінця не вивчений. Такий стан справ зокрема обумовлений особливостями методів опрацювання матеріалів по проблемі, які потребують інтегрування двох найважливіших блоків — музейних колекцій і польових матеріалів. Це дає можливість реконструювати народні костюми минулих століть. З власного досвіду знаємо, що ця робота є вкрай копіткою і тривалою. Адже над з'ясуванням і відновленням нових варіантів житомирських жіночих народних костюмів довелося працювати багато років, поєднуючи польові інформації і відомі артефакти поліського одягу [Несен, 2008б].

Традиційна їжа в етнографічній науці першої половини ХХ ст. вивчалась у контексті загальноукраїнському. **Народне харчування** Українського Полісся як наукова багатовекторна проблема розглядалося вже у працях 1960-х рр. Основні її напрями це: буденні страви, ритуальні страви, життєвий раціон, продукти харчування, посуд тощо. Головними дослідниками теми впродовж тривалого часу були Таїсія Гонтар, Людмила Молчанова та Лідія Артюх.

Ареальні дослідження у цій галузі розпочалися в кінці ХХ ст. Це дало можливість з'ясувати набір місцевих культур і продуктів, що традиційно використовувалися у сільському харчуванні, зберігаючи при цьому як українську, так і східнослов'янську типологію. Класифікацію традиційних страв формують: борошняні й круп'яні, овочеві, молочні, м'ясні, рибні, грибні і ягідні групи страв. Дві останні мають тут особливе значення й традицію побутування. Гриби як допоміжний продукт використовують у багатьох стравах. Не менш оригінальними є традиції виготовлення ягідних квасів і киселів, які на Житомирському Поліссі мали як щоденний, так і ритуальний статуси.

Поліська **ритуальна їжа** є важливою міждисциплінарною науковою проблемою, яка до сьогодні має помітні лакуни. Однією з найважливіших наукових галузей тут є обрядовий хліб. Зокрема, аналізуючи питання ареальної характеристики поминального хліба на Українському Поліссі, Л. Артюх з—поміж регіональних варіантів рецепту виготовлення поминального «колива» виділила інтегральний житомирсько-чернігівський, що готується з кришеного житнього хліба, змоченого медовою ситою [Артюх, 1994]. При цьому наші дослідження цього питання у межиріччі Ужа і Тетерева засвідчили, що у напрямку північ—південь поминальна страва Житомирського Полісся змінює спочатку назви, а далі на південь і рецепт приготування [Несен, 2011].

Археологічні дослідження Житомирського Полісся показали, що однією з найдавніших місцевих культур було просо. Воно домінувало тут упродовж V—X ст. [Томашевський, 1993, с. 143]. А в традиційному харчуванні шноняна каша зберігала важливе значення і була не лише щоденною, а й ритуальною стравою, обов'язковою в головних обрядах родинного циклу — родинних, весілля і похороні.

У галузі дослідження **поховальних і поминальних обрядів** особливо відзначимо науковий доробок житомирських етнолінгвістів Валентини Світельської та Валентини Конобродської. Перша з них студіювала тему у рамках комплексного проекту Інституту слов'янознавства і балканістики РАН, а друга розпочала роботу над темою у межах проекту «Поліського етнолінгвістичного атласу» [Седакова, 1983]. Обидві дослідниці відзначали найбільший порівняно з іншими обрядами ступінь консервативності поліського поховального обряду.

У картографуванні поховальних практик всього Українського і Білоруського Полісся В. Світельська виділила найважливіші ритуальні номінації і деякі явища, а саме: номінування помираючого; агонію; обрядодії виносу з хати; уявлення про одяг для померлого; прикмети при помиранні; мотив дороги; мотив дому тощо. Картографування поліського поховального обряду засвідчило ареалогічні тенденції співвіднесені з родоплемінними територіями. При цьому поширення окремих мотивів авторка відстежує як у Західному, так і у Середньому Поліссі, зокрема номінування помираючого; ритуальні дії під час важкої агонії; табу щодо одягу небіжчика; мотив дороги; мотив дому; особливості одягу неодружених небіжчиків. Коріння таких ритуальних реалій вона виводить з культурних давньоплемінних традицій, про що зазначає: «*Це свідчить, мабуть, про наявність спільних рис... у культурі древлян, волян, дреговичів і частково сіверян*» [Світельська, 1996, с. 207]. Окремо виділяє В. Світельська і загальнополіські риси: мотив дому в назвах стану агонії; ритуальні дії під час важкої агонії. Вона також акцентує на особливостях конкретної реалізації одних і тих же міфічних уявлень і вважає Середнє Полісся проміжною, сполучною ланкою, де наявні всі типи номінантів.

В. Конобродська провела комплексний аналіз поховальних явищ від моменту настання смерті до проблеми способів вшанування небіжчиків у системі календарних і родинних обрядів. У ході дослідження авторка створила різні класифікації численних понять і термінів, розкривши їх взаємозв'язки, а також виділивши у них реалемні та номінативні групи [Конобродська, 2007].

З-поміж етнологів найбільше до студіювання цієї проблеми долучилася Наталя Гаврилюк. Серед родинних, зокрема й поховальних

явищ Київського Полісся вона у свою чергу виділила низку ознак (вилиття води з мерця на покуть з двору; вилиття води з мерця на пліт; тримання води для душі впродовж 40 днів; вилиття води для душі на покуть з двору; півроку як строк поминання померлого; відсутність звичаю класти в труну запасний одяг; справляння дідів; жалобний обід як номінація післяпоховальних поминок, які повторюються не лише тут, а й на більшій частині Середнього Полісся [Гаврилюк, 1989].

На завершення порушеної теми зробимо основні висновки:

- етнографічне вивчення Українського Полісся вітчизняною етнологією пройшло тривалий шлях від постійного накопичення різноманітних польових матеріалів до цілісних етнологічних й етнолінгвістичних досліджень у вигляді численних статей та окремих наукових збірників і колективних монографій, що з'явилися переважно у другій половині ХХ ст.;
- більшість видань не ставили перед собою завдання з'ясувати субрегіональні особливості різних галузей народної культури з чітким виділенням етнографічного обличчя територій Східного, Західного і Середнього Полісся, хоча така потреба давно наспіла;
- існуючі на сьогодні наукові висновки дозволяють визначити найважливіші й найоригінальніші для Середнього Полісся галузі традиційного побуту, але не дають цілісної картини субрегіонального контексту;
- у даній статті ми зосередили свою увагу на галузях так званого «комплексу культури життєзабезпечення» як основи традиційної культурно-господарської системи забезпечення людських потреб, виявивши співіснування в кожній із них загальноукраїнських, поліських і локальних рис;
- комплексне студіювання традиційної культури північної Житомирщини дасть можливість виявити найтипівіші характеристики цього району.
- для субрегіонального етнографічного вивчення північної Житомирщини, що є ядром Середнього Полісся необхідно заново проаналізувати польовий й аналітичний матеріали з метою його системного картографування.

Артюх Л. Ф. Ареальна характеристика поминального хліба на Українському Поліссі // Проблеми сучасної ареалогії. — К.: Наук. думка, 1994. — С. 318—323.

Верговський С. В. Давнє народне будівництво українського та білоруського Полісся // НТЕ. — 1979. — № 2. — С. 74—80.

Гаврилюк Н. К. Київськополіський варіант традиційної сімейної обрядовості на фоні суміжних територій // Київське Полісся (етнолінгвістичне дослідження). — К.: Наук. думка, 1989. — С. 24—40.

Глушко М. С. Етнографічне районування України: стан, проблеми, завдання (за матеріалами наукових

досліджень другої половини ХХ — початку ХХІ ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 2009. — Вип. 44. — С. 179—214.

Данилюк А. Г. Давні народні будівельні традиції на Українському Поліссі // Древліани. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. — Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 1996. — С. 97—108.

Данилюк А. Г. Замкнені двори на Поліссі // НТЕ. — 1975. — № 4. — С. 102—103.

Данилюк А. Світло погаслих посвітів // Жовтень. — 1979. — № 11. — С. 126—130.

Кирчів Р. Історико-етнографічні райони України та етнографічні групи українського народу // Етнографія України. Навчальний посібник / за редакцією проф. С. А. Макаруча; видання 2-ге, перероблене і доповнене. — Львів: Світ, 2004. — С. 120—146.

Ковалев Н. И. Живая летопись волынского пасечничества: [Устные памятники нар. пчеловодства]. — Житомир: Тип. С. М. Штернберга, 1916. — 40 с.

Козакевич М. З. Селянська садиба на Українському Поліссі (в другій половині ХІХ і першій половині ХХ ст.) // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. — К.: АН УРСР, 1959. — С. 9—25.

Кобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди. — Житомир: Полісся, 2007. — Т. 1: Етнолінгвістичні студії. — 2007. — 351 с.

Кравченко В. Зібрання творів та матеріали з архівної спадщини / упоряд. О. Рубан. — К.: ІМФЕ, 2009. — Т. 2. — 640 с.

Несен І. І. Етнографічними стежками Житомирщини // Волинський музей: історія і сучасність. — Луцьк: Волинський краєзнавчий музей, 2009а. — Вип. 4. — С. 361—365.

Несен І. І. Календарні обряди Північно-Східної Житомирщини та їх побутування в середовищі околичної шляхти (етноареальний аспект) // Традиція і культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. — К.: Інститут філософії України, 2005. — Ч. 1. — С. 31—32.

Несен І. І. Околична шляхта Центрального Полісся: особливості весільного ритуалу // НТЕ. — 2004а. — № 6. — С. 91—97.

Несен І. І. Околична шляхта на теренах Північно-Східної Житомирщини: особливості історичного розвитку та етнографічного життя // Наукові записки з української історії. — Переяслав-Хмельницький: Астон, 2008а. — Вип. 21. — С. 84—97.

Несен І. І. Поліське бортництво як галузь традиційних чоловічих знань (друга половина ХІХ — ХХІ ст.) // Вісник Львівського університету. Історична секція. — Львів, 2012. — Вип. 47. — С. 179—198.

Несен І. І. Поховальний обряд у межиріччі Ужа і Тетерева // Джерела до української етнології. Матеріали польових досліджень. — К.: Задруга, 2011. — Вип. 1. — С. 178—191.

Несен І. І. Поховальні та поминальні обряди в середовищі «околичної» шляхти північно-східної Житомирщини (кінець ХІХ — ХХ століття) // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 2009б. — Вип. 44. — С. 241—266.

Несен І. І. Традиційний жіночий костюм Житомирського Полісся середини ХІХ — початку ХХ ст.: проблеми вивчення та виставкового відтворення // Народний костюм як виразник національної ідентичності. Науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції. — К.: ХІК, 2008б. — С. 237—247.

Несен І. І. Центральне Полісся в контексті етноареалогії (за матеріалами весільної обрядовості) // Ма-

теріали до української етнології. — К.: ІМФЕ НАН України, 2004б. — Вип. 4 (7). — С. 105—112.

Нестер А. Т. Народное ткачество украинского Полесья конца XIX — начала XX вв.: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.07 «Этнография». — Минск, 1984. — 19 с.

Нестер А. Т. Региональные особенности народного ткачества Правобережного Украинского Полесья // Полесье и этногенез славян. Предварительные материалы и тезисы конференции. — М.: Наука, 1983. — С. 45.

Никончук М. В., Никончук О. М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. — Житомир: РВВ облполіграфвидаву, 1990. — 369 с.

Общественный семейный быт и духовная культура населения Полесья / [под ред. В. К. Бондарчика]. — Минск: Наука и техника, 1987. — 376 с.

Полесье. Материальная культура / В. К. Бондарчик, И. Н. Браим, Н. И. Бураковская и др. — К.: Наук. думка, 1988. — 448 с.

Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 1997. — Вип. 1: Київське Полісся. 1994. — 360 с.

Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів: Ін-т народознавства НАНУ. — Вип. 2: Овруччина. 1995, 1999. — 376 с.

Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. — Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2003. — Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева. 1996. — 340 с.

Пономар Л. Г. Народний одяг Західного Полісся кінця XIX — початку XX ст. (за матеріалами картографування) // Проблеми етномузикології. — 2011. — Вип. 6. — С. 97—103.

Приходько М. Особливості сільського житла на Поліссі // НТЕ. — 1970. — № 6. — С. 50—53.

Світельська В. Поліський поховальний обряд (із досвіду картографування) // Древліни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 1996. — С. 201—224.

Свирида Р. О. Обладнання традиційного житла Правобережного Полісся // НТЕ. — 1979. — № 3. — С. 56—63.

Седакова О. А. Матеріали к описанию полесского погребального обряда // Полесский этнолингвистический сборник. — М.: Наука, 1983. — С. 246—262.

Сілецький Р. Б. Обрядове будівельне деревце («вільце») на Поліссі // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 2008. — Вип. 43. — С. 382—420.

Скураківський В. Т. Кухоль меду. — Львів: Гердан Графіка, 2000. — 303 с.

Стельмащук Г. Г. Народный костюм украинского Полесья конца XIX — нач. XX в.: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.07 «Этнография». — Минск, 1983. — 25 с.

Стельмащук Г. Г. Поліські жіночі головні убори (кінець XIX — поч. XX ст.) // НТЕ. — 1982. — № 4. — С. 53—56.

Стельмащук Г. Г. Традиційний одяг Житомирщини // НТЕ. — 1980. — № 6. — С. 77—82.

Таранушенко С. Давнє поліське житло // НТЕ. — 1969. — № 1. — С. 8—23.

Таранушенко С. Клуни українського Полісся // НТЕ. — 1968. № 3. — С. 60—61.

Томашевський А. П. Населення Східної Волині V — XIII ст. н. е. (система заселення, екологія, господарство). Дис... канд. істор. наук. — К., 1993. — 230 с.

Українці: історико-етнографічна монографія / Відп. ред. К. Г. Гуслистий. — К., 1959. — Т. 1 — 830 с.

И. И. Несен

КОМПЛЕКСНОЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ СЕВЕРНОЙ ЖИТОМИРСКОЙ ОБЛАСТИ: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ (по материалам середины XIX — XX вв.)

В статье автор исследует проблему комплексного этнографического изучения Северной Житомирщины отечественной наукой с середины XIX в. и до сегодняшнего времени. Эта территория постоянно привлекает к себе многих исследователей, поскольку именно Житомирское Полесье в различных отраслях народной культуры длительное время сохраняло древнейшие традиции и знания. Этнографическое изучение среднего Полесья прошло долгий путь — от накопления различных полевых материалов, начатого в середине XIX в., до комплексных этнолингвистических и этнолингвистических исследований, которые появились преимущественно во второй половине XX в.

Рассматривая в этой связи достижения и перспективы, автор намечает возможные пути решения нерешенных на сегодняшний день вопросов. Опираясь на выводы ведущих исследователей края, автором статьи были выделены наиболее важные и оригинальные для Житомирского Полесья области традиционного быта. Внимание было сосредоточено на выявлении локальных черт и признаков «комплекса культуры жизнеобеспечения».

Ключевые слова: Северная Житомирщина, этнографическое изучение, традиционные отрасли, строительство, деревообработка, бортничество, ткачество, одежда, питание, погребальный обряд.

I. I. Nesen

COMPREHENSIVE ETHNOGRAPHIC STUDY OF THE NORTHERN ZHYTOMIR REGION: ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS (Based on Mid-19th — 20th Century Materials)

In the article the issue of comprehensive ethnographic study by domestic science of Northern Zhytomyr region is examined from the middle of the nineteenth century till today. Described area constantly attracts many researchers, since Zhytomyr Polissya in various fields of folk culture for a long time has been keeping the ancient traditions and knowledge. Ethnographic study of middle Polissya went a long way — from a variety of field data accumulation, began in the mid-nineteenth century to complex ethno-linguistic and ethnological studies that were published mainly in the second half of the twentieth century. Considering in this regard the achievements and prospects, the author outlines possible solutions to unresolved issues today. Based on the findings of leading edge research, the author discovers the most important and most original Zhytomyr Polissya fields of traditional life. Attention has been focused on the identification of local features and characteristics in the field of «cultural complex life support».

Keywords: Northern Zhytomyr, ethnographic study, traditional industries, construction, Woodworking, beekeeping, weaving, clothing, food, funeral rituals.

Одержано 19.11.2016